

Over Spinoza's *Ethica*

Mijn jarenlange inspanningen om het werk van J.H. Gunning Jr. te ontsluiten waren niet mogelijk geweest zonder de steun van mijn ouders Geert Mietus (1921-1999) en Margaretha Mietus-de Boer (1923-2011) en mijn gezin: Corry, Aljosja en Iwana.

Aan hen draag ik dit werk in dankbaarheid op.

J.H. Gunning Jr.

Over Spinoza's *Ethica*

Collegedictaat opgetekend door Chr. Hunningher

Amsterdam, 1887-1888

Bezorgd door dr. Leo Mietus

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

De tekst van het collegedictaat wordt gepubliceerd met toestemming van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek.

www.uitgeverijboekencentrum.nl
www.jhgunningjr.nl

Omslagontwerp: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 239 7035 4
NUR 700, 707

© 2015 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Inleiding.....	7
----------------	---

De *Ethica* van Spinoza

Inleiding.....	15
----------------	----

Biographisch Overzicht. Bronnen. Methode

Biographie.....	18
Geschriften.....	20

Pars prima

Definitiones.....	27
Axiomata.....	37
Propositiones.....	40

Pars secunda

Inleiding.....	75
Praefatio.....	77
Definitiones.....	77
Axiomata.....	79
Propositiones.....	80

Pars tertia

Praefatio.....	103
Definitiones.....	103
Propositiones.....	104
Affectuum definitiones en Affectuum generalis definitio.....	121

Pars quarta

Praefatio.....	123
Definitiones.....	125
Propositiones.....	125

Pars quinta

Definitiones.....	133
-------------------	-----

Index van Hunningher

Index voor eenige der voornaamste in dit deel behandelde onderwerpen.....	135
---	-----

Kladschrift Gunning 22 D 114	139
---	-----

Afkortingen en registers

Afkortingen.....	185
Register op plaatsen uit de Ethica en andere werken van Spinoza	186
Register op namen	189

Inleiding

Gunning en Spinoza

De protestantse theoloog J.H. Gunning Jr. (1829-1905) heeft zich gedurende zijn hele theologische werkzaamheid verstaan met Spinoza en over diens denken herhaaldelijk gepubliceerd. Zijn werken over Spinoza hebben de laatste jaren opnieuw aandacht gekregen. In 1998 liet R.H. Reeling Brouwer in zijn theologische studie *De God van Spinoza* zien, welke waarde Gunnings geschriften kunnen hebben voor de interpretatie van Spinoza.¹ In 2000 besteedde S. Thissen in zijn studie *De spinozisten: wijsgerige beweging in Nederland* aandacht aan Gunning.² In 2005 belichtte A. de Lange Gunnings Spinozareceptie in de context van de reactie op Spinoza binnen het orthodox-gereformeerde milieu in Nederland.³ In 2014 behandelde H.A. Krop Gunnings geschriften over Spinoza in zijn overzichtswerk *Spinoza: een paradoxale icoon van Nederland*.⁴ Bovendien is op de website *Weblog over Spinoza, Spinozisme en Spinozana* het een en ander over Gunning te vinden.

Deze aandacht voor Gunnings geschriften over Spinoza rechtvaardigt een uitgave van het hier getranscribeerde en geannoteerde verslag van Gunnings privatissimum over de *Ethica*. Naast zijn werken over Spinoza, die in 2015 opnieuw zijn verschenen in het derde deel van het *Verzameld Werk*,⁵ biedt deze uitgave inzicht in de wijze waarop Gunning als kerkelijk hoogleraar in Amsterdam doceerde over Spinoza.⁶

Gunning bestudeerde vanaf zijn studententijd tot aan zijn dood (1846-1905) de werken van Spinoza en in het bijzonder diens *Ethica*, die hij herhaaldelijk las. Hij beschouwde Spinoza als de ultieme vertolker van de moderne, naturalistische wetenschap. In 1876 publiceerde hij zijn boek *Spinoza en de idee der persoonlijkheid*, waarin hij Spinoza's wijsbegeerte kritisch beoordeelde. Hij verantwoordde zich in dit boek voor zijn kritiek dat Spinoza in zijn politieke filosofie 'staatsdwang' toeliet en dat zijn naturalistische stelsel hem niet tot de verdediger van de 'vrijheid van denken' maakte, die het Haagse comité voor het Spinozastandbeeld in hem zag.⁷ Gunnings eigenlijke doel was echter niet alleen om Spinoza te bestrijden, maar om te laten zien

¹ Zie R.H. Reeling Brouwer, *De God van Spinoza. Een theologische studie* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1998), 88-94.

² Zie S. Thissen, *De spinozisten: wijsgerige beweging in Nederland (1850-1907)* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000), 163vv.

³ Zie A. de Lange, 'Spinoza en orthodox-gereformeerd Nederland in de negentiende en twintigste eeuw' in: *NO*, 133-202. Gunning behandelt hij op p. 148-163.

⁴ Zie H.A. Krop, *Spinoza. Een paradoxale icoon van Nederland* (Amsterdam: Prometheus, Bert Bakker, 2014³), 371-376. In de derde druk is een aanvulling op Gunnings werk opgenomen.

⁵ Zie *GVW* 3, 207-420, 545-646.

⁶ Het dictaat bevindt zich in het Gunningarchief, afdeling Bijzondere collecties van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek (UBU), en wordt bewaard onder signatuur *Gunning 22 D 112-114*. De kladversie van het dictaat is te vinden in *Gunning 22 D 114*; de uitgewerkte versie in *Gunning 22 D 112, 113*.

⁷ Zie *GVW* 3, 216v. Zie verder A. de Lange, *J.H. Gunning Jr. en het Spinoza-standbeeld*, Mededelingen XLIV vanwege het Spinozahuis (Leiden: E.J. Brill, 1982).

dat diens denken, mits losgemaakt uit naturalistische vooronderstellingen, vruchtbaar gemaakt kon worden voor de christelijke theologie. Zo wilde hij het supranaturalistische godsbegrip van de gematigde orthodoxe en het deterministische godsbegrip van de moderne richting corrigeren. De supranaturalistische orthodoxie beschouwde God volgens Gunning als een “min of meer beperkt, oppermachtig individu” die met “onbegrepen en ongemotiveerde vrijmachtigheid” buiten de wetten van de natuur om werkt.⁸ Het deterministische modernisme, dat door het spinozisme was beïnvloed, maakte God daarentegen afhankelijk van eeuwige, onveranderlijke ‘natuurwetten’. Om de tekorten in beide richtingen te overwinnen vertolkte Gunning de christelijke godsidee met gedachten die hij aan zijn leermeester D. Chantepie de la Saussaye en aan de christelijke theosofen J. Böhme, F.C. Oetinger en F. von Baader ontleende. Deze laatsten stelden God voor als persoonlijkheid die steeds opnieuw heilig en volmaakt is en met zijn geest zijn eeuwige natuur volkomen doordringt.⁹ In 1880, nadat het Spinozastandbeeld in Den Haag was onthuld, hield Gunning een toespraak die hij later publiceerde. Daarin bracht hij zijn kritiek op Spinoza’s stelsel nog eens kort onder woorden.¹⁰

Toen Gunning kerkelijk hoogleraar was aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, moedigde hij zijn studenten aan het werk van Spinoza te bestuderen. Met Spinoza, hield hij hen voor, “heeft men eigenlijk zijn leven lang, als men hem eens heeft leren kennen, een stil gesprek.”¹¹ In diezelfde periode betoogde hij in een open brief aan J.I. Doedes, dat de bestudering van Spinoza onontbeerlijk was om “in de worsteling met hem tot de idee der persoonlijkheid, de sleutel tot alle juiste geloofsbeschouwing” te komen.¹² Om de bestudering van Spinoza te stimuleren, organiseerde hij in het studiejaar 1887-1888 een collegeserie over Spinoza’s *Ethica*. Van dit privatissimum is een verslag bewaard gebleven, dat afkomstig is van de theologiestudent Christiaan Hunningher (1864-1928).¹³

Ook als staatshoogleraar in Leiden (1889-1899) organiseerde Gunning een privatissimum over de *Ethica*. Daarvan is echter geen verslag bewaard gebleven.¹⁴ Na zijn emeritaat hield hij zich opnieuw met Spinoza bezig en verzorgde eind 1902 voor Utrechtse en Leidse studenten een lezing over de *Amor intellectualis* bij Spinoza. Zijn referaat werkte hij uit tot een monografie, die in 1903 onder de titel *De eenheid des*

⁸ Zie *GVW* 3, 325.

⁹ Zie *GVW* 3, 314. Zie over de christelijke theosofie L. Mietus, *Gunning en de theosofie. Een onderzoek naar de receptie van de christelijke theosofie in het werk van J.H. Gunning Jr, van 1863-1876* (Gorinchem: Narratio, 2006).

¹⁰ Zie *GVW* 3, 405-420. *Deze wereld of de toekomstige?* etc. (Utrecht: C.H.E. Breijer, 1880).

¹¹ Zie *GVW* 2, 144 (aant. ⁽⁸⁾).

¹² J.H. Gunning Jr., “Ethisch” en “de ethischen”. Aan Prof. J.I. Doedes, *SWV* 19.2 (1882), 80v. (noot).

¹³ Volgens het *Jaarboek der Universiteit van Amsterdam (1886-1887)* (Amsterdam: Stadsdrukkerij, 1888), Cap. X, werd Hunningher voor het collegejaar 1886-1887 ingeschreven in het *Album Studiosorum*. Het privatissimum viel in zijn tweede studiejaar. Vgl. verder voor enkele biografische gegevens over Hunningher: N.G.J. van Schouwenburg, *Nagelaten sporen. 40 jaren hervormd kerkelijk leven in de hoofdstad* (Amsterdam: W. ten Have N.V., 1943), 96-101.

¹⁴ Zie De Lange, ‘Spinoza en orthodox-gereformeerd Nederland’, 158.

levens verscheen.¹⁵ Hij droeg het boek op aan de Utrechtse faculteit der letteren en wijsbegeerte als dank voor het eredoctoraat, dat hem in 1877 op initiatief van C.W. Opzoomer was verleend vanwege zijn studie *Spinoza en de idee der persoonlijkheid*.

In *De eenheid des levens* reageerde Gunning op de hervormde predikant J.D. Bierens de Haan, die in 1900 het boek *Levensleer naar de beginselen van Spinoza* had gepubliceerd.¹⁶ Het sprak Gunning bijzonder aan dat Bierens de Haan liet zien hoe Spinoza's levensleer in essentie idealistisch en niet naturalistisch is. Maar hij kon niet aanvaarden dat de hoogste vorm van leven – de amor intellectualis – bereikt kon worden zonder wedergeboorte.

Kort voor zijn dood dacht Gunning nog aan Spinoza. Voor een meditatie die hij niet meer zou uitwerken, schreef hij op een notitieblaadje in januari 1905 dat alleen door vergeving en opstanding “waarlijk de *eenheid des levens* (gelijk Spinoza [wil])” mogelijk is geworden.¹⁷ Gunning stierf op 20 februari 1905.

Het collegedictaat

Het collegedictaat van Christiaan Hunningher is in drie schriften bewaard gebleven. Eén schrift bevat kladaantekeningen, de beide andere een meer uitgebreid verslag van de colleges. Gunnings gesproken woord is dus uit twee bronnen bekend: 1° de kladaantekeningen die tijdens het privatissimum werden genoteerd; 2° de door Hunningher nadien uitgewerkte tekst. Gezien deze werkwijze heeft A. de Lange opgemerkt dat Hunninghers thuis uitgewerkte collegedictaten met voorbehoud gebruikt dienen te worden.¹⁸ Om dit bezwaar deels te ondervangen wordt in de annotatie gewezen op tekstgedeelten in Gunnings geschriften, die de tekst van het collegedictaat ondersteunen. Voorts vormt de reconstructie van de kladtekst een belangrijk hulpmiddel om Gunnings eigen gesproken woorden zo dicht mogelijk te benaderen. Het dictaat biedt zo een unieke aanvulling op Gunnings gepubliceerde Spinozawerken en het draagt onmiskenbaar het stempel van zijn ‘viva vox’ tijdens het privatissimum.

Hunningher zelf beschouwde zijn dictaat als een goede weergave van Gunnings colleges en het had volgens hem “vooral voor de lezers van Gunnings *Spinoza en de Idee der Persoonlijkheid*, opnieuw uitgegeven door wijlen Prof. Is. van Dijk, groote waarde.”¹⁹ Hij was bereid het voor een eventuele derde druk van Gunnings boek beschikbaar te stellen, maar daar kwam het in de jaren 1920 niet van. Wel wordt het dictaat nog vermeld in het proefschrift van J.H. Semmelink, die er eenmaal uit citeert.²⁰

¹⁵ J.H. Gunning, *De eenheid des levens, naar Spinoza's Amor intellectualis* (Nijmegen: H. ten Hoet, 1903). Opnieuw verschenen in *GVW* 3, 545-646.

¹⁶ Dit werk verscheen te 's-Gravenhage bij Martinus Nijhoff.

¹⁷ Zie UBU autograaf *Gunning 2 E 9* (Van Vaders sterfbed), 297.

¹⁸ Vgl. A. de Lange, *GLZ*, 272.

¹⁹ Zie *GLW* III, 1050v. De tweede druk van *Spinoza en de idee der persoonlijkheid* verscheen in 1919 bij Hollandia-Drukkerij te Baarn.

²⁰ Zie J.H. Semmelink, *Prof. dr. J.H. Gunning, zijn ontwikkelingsgang en zijne beginselen* (Zeist: Vonk & Co., 1926), 292v. (diss.). Zie voor het eerste gedeelte van het citaat UBU *Gunning 22 D 112*. 14. Zie vervolgens p. 4 (De diepst-liggende gedachte enz.) en tenslotte p. 9 over de “Ἐρως

In de hier geboden transcriptie van de handschriften is de uitgewerkte versie van het dictaat te vinden in de hoofdtekst. Voetnoten zijn toegevoegd overeenkomstig de annotatie in het *Verzameld Werk*. De kladversie van het dictaat is te vinden in eindnoten, die worden aangeduid met een asterisk (*, ^{1*}, ^{2*} enz.). Overigens bevat het bewaarde kladschrift niet alle stof van het privatissimum. Zo ontbreken de *Inleiding* en de *Biographie* en begint het kladschrift met de opsomming van de *Geschriften*. Van Gunnings behandeling van Pars I van de *Ethica* ontbreekt een korte passage bij het Corollarium 2 van Propos. 20. Vermoedelijk heeft Hunningher deze ontbrekende aantekeningen in een ander schrift of op een los blaadje genoteerd, omdat hij in zijn kladschrift stuitte op aantekeningen van een college ‘Griekse filosofie’ van C.B. Spruijt.²¹ De rest van de aantekeningen bij het eerste boek zijn bewaard gebleven. Vervolgens bevat het kladschrift de *Inleiding* op Pars II, de aantekeningen van 13 maart 1888 over *Ethica* II Propos. 21-29 en een fragment van de aantekeningen van 20 maart 1888 over Propos. 32. Waarom de aantekeningen van 21 februari en 6 maart 1888 over de Definitiones, de Axiomata en de Propos. 1-20 van *Ethica* II ontbreken, is onduidelijk. Ook is niet bekend, waar deze en de andere ontbrekende kladaantekeningen gebleven zijn.

Wat betreft de uitgewerkte tekst van het dictaat valt op, dat Hunningher zich nogal eens vergist heeft in de spelling van persoonsnamen. Hij heeft sommige namen waarschijnlijk niet kunnen thuisbrengen of wist de juiste spelling niet. De citaten uit de *Ethica* zijn echter zeer nauwkeurig. Het staat vast dat hij daarbij gebruik maakte van de tekstuittgave van C.H. Bruder.²²

Uit Gunnings behandeling van de *Ethica* blijkt dat hij zich in zijn privatissimum vooral bezighield met de stellingen. Dit strookte met zijn opvatting dat Spinoza door zijn stellingen en niet door zijn bewijsvoeringen invloed had.²³ Daarbij geeft de methode van het becommentariëren van de stellingen tamelijk goed inzicht in die stellingen die Gunnings aandacht vroegen, hoewel hij ze door tijdgebrek niet allemaal heeft kunnen behandelen. Volgens de notities van Hunningher behandelde Gunning tot en met 5 juni 1888 *Ethica* I tot en met *Ethica* IV Propos. 18 in een geregeld voortgaande lezing. Tijdens zijn laatste college beperkte hij zich echter tot enkele stellingen uit *Ethica* IV en V, zodat deze laatste delen niet meer integraal behandeld zijn.²⁴

---

van Plato. Semmelink citeerde niet exact. Zie ook het voorwoord, waarin Semmelink Hunningher bedankte voor het uitlenen van het ‘Spinozadictaat’.

²¹ Zie voor de aantekeningen van het college van Spruijt, UBU *Gunning 22 D 114*, 57-60.

²² C.H. Bruder (ed.), *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, Vol. I-III (Lipsiae: Ex officina Bernhardi Tauchnitz, 1843-1846). In het kladschrift UBU *Gunning 22 D 114* wordt Bruders uitgave op de eerste bladzijde genoemd en op dezelfde bladzijde wordt verwezen naar het laatste (= 3^{de}) deel van deze uitgave waarin Spinoza’s onvoltooide Hebreeuwse Grammatica is opgenomen. Zie verder voor een expliciete vermelding van Bruders editie: UBU *Gunning 22 D 113*, 45, 52, bij de aantekeningen over de *Eth.* IV, Praef., en *Eth.* IV Propos. 18, Schol.

²³ Zie *GVW* 3, 222.

²⁴ Vgl. verder voor de tijdsduur van de behandeling van de verschillende delen van de *Ethica* het volgende overzicht: Gunning behandelde Pars I van 25 okt. 1887 tot en met 7 febr. 1888 (11 colleges); Pars II van 14 febr. 1888 tot en met 17 apr. 1888 (7 colleges); Pars III van 24 apr. 1888 tot en met 22 mei (5 colleges); vervolgens Pars IV tot en met Propos. 18 op 29 mei en 5 juni 1888; en tenslotte enkele stellingen uit Pars IV en V op 16 juni 1888. Gunning hield zijn colleges

Wat betreft de weergave van de tekst van *Gunning 22 D 112, 113* zijn uit grafische overwegingen de woorden die in het dictaat onderstreept zijn, gecursiveerd. De door Hunningher in zijn manuscript aangebrachte correcties en aanvullingen zijn zonder nadere vermelding verwerkt. Enkele correcties zijn, waarschijnlijk later, met potlood aangebracht. Deze correcties zijn niet stilzwijgend overgenomen, maar in een voetnoot vermeld. De titels, accolades en interpunctie zijn zo nauwkeurig mogelijk uit het dictaat overgenomen. Verschrijvingen van Hunningher zijn meestal stilzwijgend verbeterd. Spelfouten in namen zijn in voetnoten verbeterd. Aantekeningen die Hunningher in de marge van zijn dictaat of in voetnoten schreef, zijn eveneens in voetnoten verwerkt. De door Hunningher genoteerde definities, axioma's en stellingen waar Gunning geen opmerkingen bij maakte, zijn in deze uitgave weggelaten.

De bladzijden van het dictaatschrift worden tussen vierkante haakjes cursief – en bij cursieve tekst niet-cursief – in de tekst aangegeven. Met een Romeinse **I** (*Gunning 22 D 112*) of **II** (*Gunning 22 D 113*) vóór het paginanummer wordt het betreffende schrift van Hunningher aangeduid (bijv. [I.47]). De 'Index voor eenige der voornaamste in dit deel behandelde onderwerpen' aan het einde van het dictaat is van de hand van Hunningher. De overige registers zijn voor deze uitgave vervaardigd.

De bladzijden van *Gunning 22 D 114* (het kladschrift) zijn cursief en vet weergegeven (bijv. [30]). In enkele gevallen wordt tussen haken in de tekst vermeld dat een zin moeilijk leesbaar is en dat de transcriptie een mogelijke weergave is van de woorden. Soms is tussen haken een woord toegevoegd terwille van de leesbaarheid van de zin. Bij twijfel over de juiste ontcijfering van een bepaald woord, staat tussen vierkante haken een vraagteken [?] achter het betreffende woord. Wanneer een woord niet kon worden ontcijferd staat er alleen een cursief vraagteken. In alle andere gevallen zijn de vraagtekens afkomstig uit het dictaatschrift. Verder zijn de door Hunningher afgekorte woorden tussen haken aangevuld. Woorden die door Hunningher werden onderstreept, zijn gecursiveerd weergegeven. In voetnoten is aangegeven wanneer Hunningher woorden doorgestreept heeft, met achter de dubbele punt het betreffende woord. Notities in de kantlijn zijn soms terwille van de leesbaarheid in de hoofdtekst verwerkt, soms in voetnoten vermeld. Verklaringen van tekens in de tekst en enkele bronnen zijn eveneens in voetnoten opgenomen. Een enkele keer is een punt, komma of aanhalingsteken stilzwijgend toegevoegd of weggelaten. Het schrijven met inkt bracht soms inktvlekjes mee, die niet als leesteken bedoeld zijn en Hunningher was tijdens de colleges meer gericht op het vastleggen van de gesproken woorden dan van leestekens.

In overeenstemming met het dictaat van Hunningher zijn de definities, axioma's en stellingen van de *Ethica* in het Latijn weergegeven en afkomstig uit de editie van Bruder, die de Neo-Latijnse accenttekens uit de *Opera Posthuma* niet heeft overgenomen en veel zuiniger is met komma's dan de tekst uit 1677. Terwille van de bruikbaarheid van het dictaat voor de lezer is in voetnoten een vertaling toegevoegd, die gebaseerd is op de vertaling van Gunnings tijdgenoot Dionijs Burger (1820-1891).

---

wekelijks op de dinsdag, met onderbrekingen tussen 13 dec. 1887 en 24 jan. 1888 (kerstvakantie) en tussen 20 mrt. 1888 en 17 apr. 1888 (paasvakantie). De laatste collegedag, 16 juni 1888, viel op een zaterdag.

Burger gebruikte voor zijn vertaling van de *Ethica* waarschijnlijk de teksteditie van Bruder. De gedigitaliseerde versie van deze vertaling is tot stand gekomen onder auspiciën van de Vereniging het Spinozahuis en gepubliceerd in 2003-2005.²⁵ Daarnaast zijn andere vertalingen geraadpleegd.²⁶ In de hier geboden vertaling zijn de teksten zoveel mogelijk vertaald in overeenstemming met Gunnings opvattingen in het dictaat en zijn andere werken. Woorden als substantia, attributum en modus zijn onvertaald weergegeven. Wie de Latijnse citaten uit de *Ethica* wil raadplegen in combinatie met een recente Nederlandse vertaling, vindt achter de vertaalde tekst verwijzingen naar de *Ethica*-editie van Krop (bijv. [KSE, 54]).

De eerste versie van de transcriptie en annotatie van het dictaat vervaardigde ik in 1997-1998. Zij vormde de voorbereiding op het promotieonderzoek over Gunning dat ik op verzoek van het bestuur van het Seminarium van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in 1998 begon en in 2006 voltooide. Na de door mij bezorgde drie delen van Gunnings *Verzameld Werk*, waar ik aan werkte van 2006 tot en met 2015, was het moment aangebroken om het dictaat opnieuw door te werken en voor publicatie gereed te maken.

Ik dank de uitgever dhr. N. de Waal voor zijn bereidheid deze uitgave mogelijk te maken en mw. drs. H.H.M. Willering en mw. dr. J.L. van Beek, leden van de bureauredactie van de uitgeverij, voor hun ondersteuning. Dhr. J. Hunningher te Londen voor het beschikbaar stellen van een foto van zijn grootvader. Dr. A. de Lange en dr. T.L. Hetteema voor hun waardevolle suggesties, evenals mijn zwager prof. dr. R. Roukema voor het controleren van de vertaling van de Franse citaten en prof. dr. R.H. Reeling Brouwer voor het nazien van de vertaling van de Latijnse citaten en zijn deskundige commentaar bij de tekst. Mijn dank gaat tenslotte uit naar de medewerkers van verschillende universiteitsbibliotheken voor hun hulp.

Monnickendam, zomer 2015

²⁵ Het initiatief tot publicatie van Burgers vertaling van de *Ethica* is genomen door Leon Kuunders en Piet Steenbakkers. Het digitaliseringsproject is gerealiseerd met hulp van diverse personen. Zie voor de vertaling: www.spinozahuis.nl/upload/burger/tekst.html. Zie verder over deze vertaling Steenbakkers, *De Nederlandse vertalingen van Spinoza's Ethica*, Mededelingen van het Spinozahuis 74, 13-17; Thissen, *De spinozisten*, 73; Krop, *Spinoza*, 321v.

²⁶ Geraadpleegd zijn: Benedictus de Spinoza, *Ethica*. Uit het Latijn door W. Meijer (Amsterdam: S.L. van Loon, 1905²); K. Blumenstock (ed.), *Spinoza Opera-Werke*, Bd. II (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967), waarin opgenomen de Duitse vertaling van B. Auerbach uit 1870²; Spinoza, *Ethica*. Uit het Latijn vertaald en van verklarende aantekeningen voorzien door Nico van Suchtelen (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1979); W.N.A. Klever, *Ethicom. Spinoza's Ethica vertolkt in tekst en commentaar* (Delft: Eburon, 1996); en Spinoza, *Ethica*. Vertaald en ingeleid door Henri Krop (Amsterdam: Uitgeverij Prometheus / Bert Bakker, 2002), serie *Nederlandse Klassieken*.

Prof. Dr. J. H. GUNNING

J.H. Gunning Jr. (1829-1905)
in zijn Amsterdamse periode

Foto door Joh^s. L. v.d. Heijden
Amsterdam

Chr. Hunningher (1864-1927)
vermoedelijk omstreeks 1896

Foto door A. van der Grient
Den Haag

**Privatissimum van Prof. J.H. Gunning Jr.
De *Ethica* van Spinoza.**

25 Oct. 1887

Inleiding.

De naam van Spinoza brengt meer dan die van anderen het gemoed in beweging. Zijne wijsbegeerte, zijn persoon, zijn leven zijn van de hoogste beteekenis. Auerbach heeft van zijn leven een roman kunnen maken.¹ De meesten zijner tijdgenooten beschouwden hem met een zeker afgrijzen; zelfs de dolk van den sluipmoordenaar is hem niet bespaard.² De bekende Ds. Balthasar Bekker, voorwaar niet orthodox, spreekt ook van Spinoza's "dulle doling".³ Een Fransch tijdgenoot noemde Sp. "Cet Impie"⁴ en citeert de woorden: "Il portait sur son visage un caractère d'athéisme, de blasphème" etc.⁵ Het is bekend, dat Boerhave, enkel door aan iemand in een trekschuit te vragen: "Gij spreekt zoo afkeurend over Spinoza; hebt gij zijn werken dan gelezen?" het raadzaam moest achten van theoloog medicus te worden.⁶ In een plakkaat van de Staten van Holland, kort na Spinoza's dood afgekondigd, worden zijne werken als atheïstisch scherpelijk verboden.

Sinds dien tijd is Spinoza vrij wel vergeten. Maar in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw is hij weer opgemerkt, dra geroemd en bewierookt. Wat een Lessing, een Jacobi, vooral een Schleiermacher (denk aan zijne woorden: "Opfer mit mir eine Locke den Manen des heiligen Spinoza"⁷), wat een diepvoelende Christelijke dichter als Novalis aan Spinoza gehad hebben, dat gaan wij voorbij. Velen onzer tijdgenooten zwaaien Sp. den uitbundigsten lof toe. In 1880 werd te 's Hage (op de Paviljoensgracht, waar hij gewoond had) een standbeeld te zijner eere onthuld. Ten onzent ging vooral Dr. J. Van Vloten gansch en al in hem op, V. VI., wiens eenzijdige bewondering in Prof. Spruijt een meesterlijk criticus vond.⁸ Aanbevelenswaard is de redevoering "Spinoza, [I.2] his life and philosophy," door *Frederick Pollock* op 20 April '77 in de "Royal Institution of Great Britain" gehouden. Hij trok een parallel tusschen Spinoza en Paulus. "Beiden," zei hij, "waren Joden, beiden hadden alles

¹ B. Auerbach, *Spinoza. Ein Denkerleben*. Neu durchgearbeitete, stereotypirte Auflage, 2te Abdruck (Mannheim: Bassermann & Mathy, 1855). Van dit werk verscheen ook een Nederlandse vertaling van D. Burger Jr.: B. Auerbach, *Spinoza. Het leven van eenen denker*. (Doesborgh: W. Becking, 1856). Zie ook *GVW* 3, 216.

² 'bespaard' is met potlood gecorrigeerd in 'gespaard'.

³ Lees: Balthazar Bekker. Zie voor de door Bekker gebezigde uitdrukking: Cd. Busken Huet, *Het Land van Rembrand. Studien over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw*, Dl. 2, 1ste Helft (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink, 1884), 165.

⁴ Die goddeloze.

⁵ Zijn gezicht verried een atheïstisch, blasfemisch karakter... Deze uitspraak is afkomstig van Pierre Bayle. Zie *Het Land van Rembrand*, Dl. 2, 1ste Helft, 166, 168. Het slot van het citaat luidt "un caractère de réprobation".

⁶ Lees: Boerhaave. Zie *Het Land van Rembrand*, Dl. 2, 2de Helft, 93.

⁷ F. Schleiermacher, *Reden über die Religion* (Stuttgart: Chr. Hausmann, 1834⁴), 47 (2de rede).

⁸ C.B. Spruijt, *Van Vloten's Benedictus de Spinoza beoordeeld* (Utrecht: J.L. Beijers, 1876). Spruijt reageerde op J. van Vloten, *Benedictus de Spinoza, naar leven en werken, in verband met zijnen en onzen tijd, geschetst* (Schiedam: H.A.M. Roelants, 1871²).

voor hun overtuiging over, beiden verdienen met een handwerk hun onderhoud, etc. Het is,” zo eindigde hij, “nauwelijks mogelijk, de diepste levensvragen ernstig te overwegen, zonder te eeniger tijd en tot op zekere hoogte *den een óf den ander* als zijn meester te huldigen.”⁹ Met dit woord duidt Pollock de (feitelijke) actualiteit van Spinoza aan. En al *schijnt* het, dat onze eeuw zich van alle abstractie afkeert, toch spreekt ook Prof. Allard Pierson in zijn “Herinneringen uit Pruisens geschiedenis” over Spinoza aldus: “deze merkwaardige geest, met welken ieder mensch van eenige beteekenis ten minste eens in zijn leven een ernstig onderhoud moet gehad hebben.”¹⁰ Auerbach zegt dan ook in de Voorrede zijner vertaling van Spinoza’s werken: “Die Ethik von Spinoza ist die innere Dogmatik der neuen Weltgeschichte.”¹¹ (Cf. ook Auerbach’s “In der Höhe”,¹² en het werk van Limburg Brouwer, waarin men Veïci voor Spinoza moet houden).¹³

In de rede, waarmede Prof. Spruijt dit jaar zijne colleges opende, zet hij uiteen, dat de (hoog)leeraar met Montaigne moet kunnen zeggen: “Je n’enseigne pas, je raconte.”¹⁴ Bij de beantwoording der vraag, welke waarde aan de menselijke denkbeelden eigen is, zegt Prof. Spruijt, dat de leerling nooit moet bemerken welke de persoonlijke meening van den leeraar is.¹⁵ Inderdaad, deze regel geldt voor het onderwijs in de *wijsbegeerte*. Maar waar *wij* Spinoza’s “Ethica” beschouwen, daar is het ons niet om de wijsbegeerte, doch om de *critiek* te doen. De critiek, – de ware critiek, welke is die? Wij antwoorden: de ware critiek is die *der liefde*; want de liefde wil het hart, het [I.3] eigenlijk binnenste van den persoon, dien zij liefheeft. Men zegt, dat een critiek krachtig is als zij haar voorwerp verplettert. Neen, de critiek bestaat *niet* in *aldus* het *verkeerde* aan te toonen. Wie is door een autoriteit als Sainte-Beuve de ware criticus genoemd? *Vinet*, wiens uitmuntend-critische “Histoire de la Littérature de XIXième siècle” als model geprezen wordt.¹⁶ Want wat moet een goed criticus bij de behandeling van een schrijver opmerken? *Dit*: wat hij *overeenkomstig zijn doel* heeft

⁹ Zie F. Pollock, ‘Spinoza’, *Notices of the Proceedings at the Meetings of the Members of the Royal Institution of Great Britain, with Abstracts of the Discourses delivered at the Evening Meetings*, Vol. VIII (London: William Clowes and sons, 1879), 377. Mogelijk noemde Gunning ook F. Pollock, *Spinoza his Life and Philosophy* (London: C. Kegan Paul & Co., 1880), waardoor Hunningher zich vergiste in de titel. Zie voor hetzelfde citaat *GVW* 3, 415v.

¹⁰ Zie A. Pierson, *Herinneringen uit Pruisens geschiedenis* (Arnhem: D.A. Thieme, 1872), 229. Zie ook *GVW* 3, 215.

¹¹ Zie B. Auerbach (ed.), *B. v. Spinoza’s sämtliche Werke. Aus dem Lateinischen mit dem Leben Spinoza’s*, Bd. 1 (Stuttgart: J. Scheible, 1841), 114. Vgl. *GVW* 3, 223.

¹² B. Auerbach, *Auf der Höhe. Roman in acht Büchern*, 3 Bde. (Stuttgart: J.G. Cotta, 1866⁴). Vgl. voor een uitvoerige bespreking van dit werk *Blikken* III, 280vv.

¹³ Zie P.A.S. van Limburg Brouwer, *Akbar. Een oostersche roman* (’s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1872). Zie ook *GVW* 3, 216.

¹⁴ Ik onderwijs niet, ik vertel. Zie C.B. Spruijt, *Over de waarde en de onwaarde van het academisch onderwijs in de wijsbegeerte*. Rede bij de opening zijner lessen in September 1887 (Amsterdam: J.H. de Bussy, 1887), 13, 23 (aant. 6: Montaigne, *Essais*, Liv. III. Ch. 2.)

¹⁵ Zie Spruijt, a.w., 25. Spruijt wees op Clitomachus, die over zijn leraar Carneades opmerkte “dat hij bij de behandeling van de hoofdvragen der ethiek nooit bemerkte had, wat Carneades’ eigen meening over de behandelde zaak was.”

¹⁶ Bedoeld zijn Vinets postuum uitgegeven *Études sur la littérature française au dix-neuvième Siècle*, 3 Tms. (Paris: Chez les éditeurs, 1849-1851). Zie C.-A. Sainte-Beuve, *Derniers portraits littéraires* (Paris: Didier & Co., 1858) 488. Sainte-Beuve noemde Vinet “un critique littéraire du premier ordre”.